

Розділ II

ПОЛІТИЧНІ СТУДІЇ

УДК: 342.84: (477-25) «18/19»

Ю.І. Глизь
(м. Київ)

КИЇВСЬКА МІСЬКА ДУМА: ВИБОРЦІ, ГЛАСНІ ТА ВИБОРЧІ ПРАКТИКИ (1871 р. — початок ХХ ст.)

У статті досліджується впровадження міських положень 1870 і 1892 рр. у Києві. Аналізується чисельність виборців, їх соціальне походження та активність. Визначена ключова роль виборів у формуванні міської думи та мотивації влади щодо вдосконалення міського законодавства шляхом регулювання соціального складу гласних.

Ключові слова: міська дума, управа, вибори, гласні, самоврядування, міські положення.

Державна реформа управління містами 1870 р. завершувала ліберальні перетворення Олександра II, покликані модернізувати імперію та зберегти монархію. Самодержавство спиралося на набутий досвід ліквідації кріпацтва, наслідки судової та земської реформ, усвідомлюючи значну роль виборів у створенні нових міських органів влади. Виборче право набували ті містяни, котрі наповнювали міську скарбницю коштами, які використовувалися на розвиток міста. Дума через вибори гласних отримувала значний кредит довіри містян на право формувати міський бюджет, як і обов'язок піклуватися про благоустрій міста.

Законодавчим актом 1870 р. прописувалися чітка процедура виборів, як і покарання за порушення встановлених норм щодо майнового та вікового цензів, часу проживання у місті та підданства. За прикладом Австрії і Пруссії, виборці ділилися на три категорії: до перших двох відносилися містяни, які сплачували 2/3 податків місту, а до третьої — інші. Виборець мав право на два голоси: один — власний, а інший — за довіреністю; жінки наділялися пасивним виборчим правом, і могли віддати його будь-кому, хто мав право голосу. Установи і товариства, що володіли нерухомою власністю, передавали право голосу своїм представникам. Виборчого права позбавлялися судимі, звільнені з державної служби, а також чиновники, як-от: губернатор, члени губернського правління,

губернського у міських справах присутствія та місцевої поліції. Не голосували на виборах люди інтелектуальних професій, які не мали власного житла у місті, а винаймали його. Обмежувалися у виборчих правах нехристияни, число котрих у думі не повинно було перевищувати 1/3 від загального числа гласних. Обраними могли бути виборці, які виявили бажання стати гласними, при умові отримання більшості голосів.

Контроль за дотриманням процедури виборів покладался на попереднього міського голову та губернатора, а також, що важливо, на скарги виборців. При умові участі більшої чисельності виборців, ніж кандидатів у гласні, вибори вважалися легітимними.

Завдання цієї статті полягають у з'ясуванні, чи були реалізовані і як законодавчі вимоги при формуванні київських міських органів влади, а також хто з киян отримав виборчі права, і хто з них став гласним. Важливо також виявити їхню мотивацію до громадської діяльності, залежність активності від соціального походження. Це дозволить з'ясувати ефективність виборчих процедур та заходи держави до їх вдосконалення.

Підготовка виборів у Києві. Ознайомлення киян з новим Міським положенням взяв на себе професор права університету Св. Володимира М.К. Ренненкамф, який щосуботи — 21, 28 листопада та 5 грудня 1870 р. (о 19 год. 30 хв.) — читав публічні лекції у приміщенні Першої київської гімназії¹.

Хто не мав змоги на них потрапити, адже вони були платними, «Киевлянин» на власних шпальтах опублікував їхній короткий зміст. В оголошенні про лекції було обіцяно, що професор порівняє становище міст Росії та Європи і з'ясує відносини органів самоврядування з адміністрацією. Квитки на лекції широко розповсюджувалися, їх можна було придбати в магазинах Літова, Гунтера і Маленького на Хрещатику, а також Покровського та Балабухи на Подолі, та при вході на лекції². Уже тоді дехто із сучасників оцінив блискучі лекції професора М.К. Ренненкамфа як вдалу спробу передвиборчої агітації³.

Офіційне послаблення обмежень та орієнтація на гласність посприяли появі у Києві приватних газет. Крім «Киевлянина» з підготовкою до виборів містян знайомили новостворені газети «Паровоз» та «Киевский вестник». Видавець-редактор останньої Володимир Рокотов помістив статтю про завдання, які стоять перед новою думою, та про необхідну обачність при виборі гласних⁴.

Проведення виборів забезпечувала управа старої думи, яка складала список киян, що отримували право голосу за Положенням 1870 р. На той час місто нараховувало 127 251 осіб, з них 71 848 (56,5%) становили чоловіки та 55 403 (43,5%) — жінки, корінних жителів — 50 518 осіб (39%). Осіб, які досягли 25-річного віку налічувалося 64 187 осіб, що складало половину населення міста⁵. Переважну більшість становили міщани та селяни (50,2%), а найменшу групу — купці (3,4%), в той час як привілейовані стани складали майже 19,4% населення міста (див. табл. 2). За конфесіями у Києві переважали православні (77,48%), іудеї (10,85%) та римо-католики (8,18%) (див. табл. 1); більшість містян була неграмотною (55,7%) (див. табл. 3). Як виявилось, право обирати гласних до думи отримали 3222 киян, з яких 96 з першої категорії, 532 — з другої,

2594 — з третьої⁶. З ними влада пов'язувала вирішення усіх нагальних проблем міста. Укладені списки вивішувалися для ознайомлення і впродовж двох тижнів містяни мали можливість заявити про їх повноту чи достовірність. Кияни оскаржували такі помилки, як пропуск виборців, що таки встигли сплатити недоїмки; помилкове віднесення до тієї чи іншої соціальної приналежності, неточність написання прізвищ тощо⁷. Після виправлень списки передавалися на схвалення губернатору, який зобов'язував губернське у міських справах присутствіє ретельно їх перевірити. Ця установа, як влучно про неї висловився відомий юрист Е.М. Берендтс, була свого роду місцевим органом адміністративної юстиції⁸. У присутстві також було виявлено багато помилок, незважаючи на те, що джерелом складання списків служили обивательські книги. До них потрапили померлі особи, і ті, за якими рахувалися недоїмки. З'ясувалося, що плутанину внесла неясність виборчого закону — який податок, до міської чи державної скарбниці, брався в основу складання списку. Також виявилось, що містяни не були проінформовані про терміни оскарження списків і не знали, що вони мають право обирати гласних не лише «своїх», а й з іншої категорії⁹.

Підготовку до виборів завершувало оголошення дат голосування, які управа призначила на 4 січня для першої категорії виборців, на 7 — для другої і на 11 січня 1871 р. — для третьої. Місцем голосування, що мало починатися о 10 год. ранку, став Контрактовий будинок на Подолі¹⁰. Зі спорудженням 1876 р. власного приміщення думи, яке отримало назву Міського будинку, вибори по першій та другій категорії проводилися на Хрещатицькій площі, а у Контрактовому будинку голосувала чисельна третя категорія виборців.

Процедура виборів. Процедура голосування, як один з надійних елементів механізму дотримання законності, здійснювалася у Києві наступним чином. При вході до приміщення виборчого зібрання кожному вручався іменний конверт із листками для голосування. Ті, хто запізнився позбавлявся можливості участі у голосуванні. Вибори починав міський голова зачитуванням 17–18 статей Положення про кримінальну відповідальність за правопорушення. Потім він називав ім'я кандидата, а виборці клали кульку у білий (за) або чорний (проти) ящики. Обрані з числа виборців 4–6 осіб підраховували голоси і якщо по одній із категорій одразу не могли обрати більшістю голосів повне число (24) гласних, відбувалося перебалотування, як це сталося у 1879 р. по першій та другій категоріях¹¹. До практики перебалотування зверталися досить часто, особливо при виборах третьої категорії, адже ці кияни не були знайомі між собою й особисто кандидатів не знали. Вибори протоколювалися членами управи, копії з яких надсилалися губернатору для ознайомлення.

Наступні вибори 1875 р. були проведені з урахуванням недоліків попередньої кампанії, та й містяни стали більш свідомі, відповідальніше віднеслися до виборів гласних, розуміючи важливість власної причетності до життя міста. Відчувалися позитивні результати діяльності думи, котра поліпшувала міський благоустрій. Члени управи уважніше віднеслися до складання списків виборців, точніше підраховували оціночний збір, що впливав на розподіл містян по кате-

горіям. Передвиборна кампанія хоча й мала дещо «антиінтелігентне» спрямування, але не увінчалася успіхом¹².

На наступних виборах 1879 р. більше уваги було звернено на перевірку дворічного терміну проживання у Києві виборців. Наслідком цього стало вилучення 45 осіб, внесення 37 поправок щодо їх категорійної приналежності, а також було з'ясовано, що 409 виборців мали недоїмки, що, згідно із законом, позбавляло їх права голосу. Через це київський губернатор спочатку не схвалив списки і переніс дати виборів із січня на лютий місяць для всіх трьох категорій¹³. Внаслідок ретельного уточнення списків виборців їхнє число зменшилося на 454 особи і становило 4185¹⁴.

На цих же виборах фіксувалися такі порушення: підкуп виборців третьої категорії, яких пригощали у квартирах, пивних, а то й купуючи їм фальшиві купецькі свідоцтва¹⁵. У передвиборчій агітації все частіше стали використовуватися газети. В одній із статей «Киевлянина» виборців закликали обирати гласних з людей незалежного характеру, досвідчених і здібних, з почуттям обов'язку та з бажанням працювати на благо міста¹⁶.

Аби зменшити тривалість голосування у третій категорії виборців, яке, як правило, відбувалося кілька днів поспіль, починаючи з 1883 р. їх ділили на групи, кожна з яких нараховувала не менше 500 осіб. Регулярні затягування виборів у третій категорії, зокрема, 11 січня 1871 р. через чисельність виборців, голосування тривало до третьої ночі. Пропозиція перенести голосування на наступний день, хоча й не суперечила закону але не була реалізована, внаслідок чого тоді не проголосували 193 особи¹⁷. Така ситуація спонукала міського голову пропонувати перейти на голосування по дільницях, тим більше, що такий досвід зарекомендував себе з позитивного боку у Франції, Бельгії, Англії та Пруссії¹⁸.

Уже перші вибори продемонстрували конкуренцію між гласними та їх боротьбу за більшу кількість думських мандатів. Одним із її проявів стали скарги до губернатора. У тому ж 1871 р. від третьої категорії було подано скаргу 60 осіб на порушення при голосуванні. Проведене розслідування виявило, що її ініціював колишній міський голова Ф.І. Войтенко, купець першої гільдії, навколо якого згурпувалися члени колишньої думи та ремісничої управи, котрі прагнули і надалі контролювати стан міської торгівлі, а тому губернатор не надав їй важливого значення¹⁹. Оскільки губернатор часто не звертав достатньої уваги на їх з'ясування, то 1872 р. було дозволено скаржитися до Сенату при умові дотримання місячного терміну їх подачі²⁰, чим кияни неодноразово користувалися²¹.

Під час других виборів 1875 р. 20 січня до міської управи надійшла скарга від 11 осіб про порушення процедури підрахунку голосів кандидатів А.В. Гудим-Левковича та М.І. Яроцького. Їх кандидатури обговорювалися прилюдно, а підрахунок голосів було віддано «полному произволу публики», чим порушувався принцип таємності голосування, адже виборці й особи без права голосу вільно входили і виходили з Контрактового будинку, хоча після 11 години це вже робити було заборонено²². Київське губернське у міських справах

присутстві уважно проаналізувало наведені факти і дійшло висновку, що «мала різниця в кількості кульок не могла змінити результат», а тому скарги були залишені без уваги. Троє домовласників (якийсь Александров, статський радник Федотов-Чеховський та штабс-капітан Таневич) вказали про неправильність списків у третій категорії, про балотування осіб, які не досягли 25-річного віку (Кнотов і Балашов). Потрапив у списки і той, хто не мешкав у Києві протягом двох років (Ващенко-Захарченко)²³. Під час виборів 1879 р. голова Г.І. Ейсман розпорядився міському секретарю скасувати обрання колишнього голови міського сирітського суду Я.М. Бернера, знайшовши для цього «законну» причину²⁴.

Кількість скарг із кожними виборами збільшувалася, що свідчило не лише про порушення законодавства, а й про зростання активності киян на виборах²⁵. Деякі з них поспішали заявити про своє виборче право, надавши управі квитанцію про сплату оціночного збору, навіть із запізненням²⁶. У скарзі восьми домовласників губернаторові 1883 р. ішлося про наступні порушення: 1) міська дума, згідно ст. 26 Положення, не опублікувала список виборців, через що ті змушені були знаходити потрібні прізвища за одним рукописним примірником, котрий лише з 10 до 15 годин був вивішений у приміщенні думи. Штовханина біля нього не сприяла виявленню помилок, а саме повторного внесення виборців у різні категорії, померлих, іноземців, чим порушувалася ще й ст. 19; 2) міський голова і дума не дотрималися ст. 20 і 32 Положення, обмеживши термін подачі довіреностей, внаслідок чого багато голосів не було враховано; 3) на виборах по другій категорії були допущені 40 напів- або безграмотних осіб, які голосували по довіреностям і котрим вручили готові списки кандидатів у гласні, навіть переставили ящики для вкидання кульок. На протести виборців голова відповів, що він тут хазяїн і «здесь не польський сейм». Окремої уваги заслуговує скарга домовласників, яку підтримав професор університету Іван Лучицький. Вони вважали, що порушуються їхні права згідно ст. 24 Положення, за якою виборці мали право обирати 24 гласних усією кількістю голосів. Однак, через розподіл третьої категорії на п'ять самостійних груп, одна з них обирала 11 гласних, а інша більшістю голосів лише одного, але київське губернське по міським справам присутстві вирішило, що скарги «не підкріплені доказами і не обґрунтовані». Цю ж думку висловив і Сенат, до якого ті також звернулися²⁷. Надходили скарги з приводу позбавлення права голосу через несплату оціночного збору²⁸. У тому ж 1883 р. при редагуванні виборчих списків часто фіксувалися скарги переважно домовласників, що володіли кількома будинками у різних місцях Києва, яке призвело до їх переміщення з другої в третю категорію і навпаки²⁹.

Після виборів 1887 р. розглядалася скарга домовласника М.І. Сливака, що полягала у невизнанні його гласним. Він, С.А. Тубік та М.І. Яроцький, набравши однакову кількість голосів, тягнули жереб, згідно з яким останній став гласним. Після відхилення думою клопотання М.І. Сливака, той звернувся до Сенату, який указом від 16 серпня 1889 р. відмінив постанову думи³⁰.

Важливим показником виборів була явка на голосування. У 1871 р. з 3222 виборців прийшло 557, що свідчило про нерозуміння, неготовність і

недовіру киян до влади, яка тривалий час обходилася без них. Найбільшою мірою це проявилось серед киян третьої категорії, явка серед яких склала 16%, меншою серед другої категорії — 26%. Низьку явку, найбільшу серед купців та міщан, уже сучасники пояснювали не усвідомленням своєї значимості у налагодженні міського благоустрою. Значно активнішим було професорсько-бюрократичне середовище, яке розуміло свою відповідальність та роль у налагодженні життя Києва³¹. Серед міщан першої категорії виборців, більша половина прийшла і проголосувала (див. табл. 5), при чому вибори відбулися без жодних порушень. Через запізнення голосування другої категорії розпочалося о 13:00, а завершилися опівночі. У третьому ж виборчому зібранні — о 15:00 години дня, а закінчилися о 3:00 ночі.

Гласні та міський голова. Бажання балотуватися у гласні 1871 р. виявилося набагато більшим: близько 100 осіб у другій категорії, і 150 осіб — у третій³². У кінцевому результаті, першими гласними Київської міської думи стали 72 особи, серед яких було 20 купців, 16 чиновників, 8 лікарів, 7 професорів, по 6 військових і почесних громадян, 4 дворян, 2 священнослужителів, 2 інженер-технологів та один учитель. Виборці віддали перевагу купцям, чиновникам і професорам, значному числу останніх дума завдячувала університету Св. Володимира. Уже тоді гласний С.Т. Єремеев відзначив, що найбільший, 30-тисячний прошарок міщан, у новообраній думі не мав свого представника³³. Гласними кияни ставали скоріше випадково, адже виборці не знали ділових та й професійних якостей один одного, була відсутня процедура знайомства з кандидатами, вважаючи, що це звання, як і раніше, буде лише почесним. Мало хто з них очікував, що потрібно буде щоденно працювати в комісіях управи³⁴.

На першому засіданні думи 13 лютого 1871 р. було обрано членів управи, міського секретаря та депутатів від міста у раду колегії Павла Галагана. Членами управи стали: М.К. Ренненкамф (старший член управи), Г.І. Ейсман, В.О. Незабитовський, Ф.Г. Дитятін, М.С. Савицький, М.Ф. Попов, Є.С. Чернов. Міським секретарем було обрано титульного радника Є.І. Червинського. Депутатами ж у колегію Павла Галагана були схвалені гласні Ф.Ф. Мерінг та В.Я. Шульгін³⁵.

У результаті виборів 1875 р. склад думи оновився більше ніж на половину: 37 осіб стали гласними вперше; 35 — було переобрано. Зміцнилися позиції торгової групи, адже із 72 депутатських мандатів 46 отримали купці. Варто відзначити, що до складу цієї думи увійшли фахівці із прокладання водогону, газоосвітлення та залізничного транспорту (Струве, Рилєєв, Донат та Альохін відповідно), а також двоє правників (Кістяківський та Сливчанський).

Посада міського голови вимагала від влади не меншої уваги, ніж вибори гласних, а тому й даремно особи, що її обіймали, схвалювалися міністром внутрішніх справ. Саме тому І.І. Дитятін назвав цю посаду «альфою і омегою» міського управління³⁶. Більше того, 1872 р. набрало чинності положення Комітету міністрів про їх судове переслідування та звільнення від виконання обов'язків погоджувалося з імператором³⁷.

Перші вибори Київського голови були призначені на 31 січня 1871 р. і ним став почесний мировий суддя, камер-юнкер імператорського двору Павло Деми-

дов. Урочистості виборам надав хвалебний молебень російському самодержцю «за жалованное» Києву самоврядування, який прочитав протоієрей Микола Оглоблін³⁸. Обрання П.П. Демидова місцеві газети пояснювали наївними сподіваннями киян, що той вимостить місто гранітом, збудує казарми і звільнить їх від постоевої повинності та погасить усі їхні недоїмки³⁹.

Після «каруселі» Демидова, який то подавав заяву на звільнення, від'їжджаючи лікуватися за кордон, то приїздив, вибори 1872 р. дали Києву нового голову. Ним став дійсний статський радник, професор Г.І. Ейсман, який виграв їх у Г.П. Галагана і Ф.І. Войтенка⁴⁰. Кандидатура Ейсмана влаштувала, губернатора, генерал-губернатора і його на посаді схвалив міністр внутрішніх справ О.Є. Тимашов⁴¹.

Із отриманням крісла М.К. Ренненкампом, актуалізувалася проблема доцільності обіймання головою кількох посад одночасно. Питання сумісництва підняв гласний кн. М.В. Рєпнін, вказавши, що голова повинен займатися лише справами міста, а тому не слід обирати на цю посаду землевласників, заводчиків, фабрикантів, купців-підприємців⁴². Друга каденція головування Г.І. Ейсмана припала на 1879–1884 рр.⁴³, хоча повторне його обрання відбулося ще у 1875 р., але тоді він відмовився від посади. 1879 р. його знову обрали головою через професійні знання правника і він керував містом до самої смерті (1884 р.). Його заслугою перед містом було заснування Товариства взаємного кредиту, яке сприяло розвитку будівництва в Києві. Іван Толлі, виходець із заможної грецької родини, благодійник, був головою 1884–1887 рр. За головування Степана Сольського (1887–1900 рр.) Київ розбудувався, був забезпечений новітнім транспортом, електроенергією, зв'язком, каналізацією.

Мотивації влади для реформування міського управління. 20-річна діяльність Київської міської думи за Положення 1870 р. виявила низку проблем. Найперше про їх змушена була зауважити київська губерньська адміністрація під час роботи урядової Кахановської комісії (1881–1885 рр.), яка, прагнучи зламати станові перегородки, працювала над підготовкою реформи місцевого врядування. На її вимоги київський губернатор і генерал-губернатор проаналізували діяльність міських дум та вказали на певні вади. Розпочата робота була продовжена, коли постало питання укладання нових законодавчих актів про земства та міське управління. Запровадження земського положення 1890 р. вимагало пришвидшити підготовку такого ж закону для міст. Під час обговорення його проекту висловлювалися усі губернатори, а підсумкову записку для Міністерства внутрішніх справ про міста Південно-Західного краю ухвалив генерал-губернатор. Саме у ній було вказано конкретні недоліки Міського положення 1870 р., серед яких ішлося про політичні, зокрема про власників нерухомого майна, як правило, поляків, які протидіючи інтересам держави, занижували оцінку власної нерухомості і сплачували до міської скарбниці незначні податки. Від влади були усунені «кращі люди», які споконвіку тут проживали, а їх місце зайняли нові, котрим достатньо було купити власність встановленого розміру і стати гласним. Ця вимога слабо приживалася серед киян. У більшості випадків такими стали представники єврейського етносу, який за переконанням генерал-

губернатора «не может сообразовать своечастные задачи с общегражданскими»⁴⁴. Крім того, участі у міському самоврядуванні позбавлялася місцева інтелігенція, місце якої зайняли малоосвічені, а тому недалеко і матеріально залежні міщани. Вони голосували не за власні інтереси, а за інтереси гласних першої чи другої категорій, а ті — лише за благоустрій центру міста, де мали власні садиби. У багаточисельних містах (більше 50 тис.), таких як Київ, пропонувалося замінити категорійний принцип поділу виборців на територіальний, використовуючи існуючий поділ на поліцейські дільниці, який частково уже практикувався з 1882 р.⁴⁵

Однією з вад Положення 1870 р. було названо кадровий склад думи, зокрема гласних та їх ставлення до служби, яка мала б мати обов'язковий характер і найперше це стосувалося відвідування засідань. Київський губернатор Л.П. Томара наголошував на відсутності відповідальності гласних за «лихоимство, весьма среди них распространённое». Подібну думку висловив і М.М. Демочані, багаторічна служба котрого на посаді міського секретаря Київської думи дозволила йому побачити, що громадська думка не впливала на гласних, які забували, що вони мали працювати на благо міста, а розглядали свою посаду «с точки зрения личных интересов». Тому, на його переконання, виникали «партії», які, використовуючи низьку відвідуваність засідань, запізніле інформування порядку денного та інше, просували потрібні їм рішення⁴⁶. Вони не переймалися потребами міста, а намагалися використати недосконалість закону для самозбагачення, за безцінь скуповували міську власність, зокрема землю, ліси, приміщення. Подібно висловлювався й С.Г. Ярон, знаний у Києві журналіст і адвокат, який вважав, що гласний чотирьох скликань думи купець Я.М. Бернер нічого не зробив для міста, а лише збагачувався. Він, як і гласний Т.В. Кибальчич, задешево скуповував землю для того, щоб продати в разі дорожче⁴⁷.

Йшлося також про непродуктивне використання міських природних ресурсів та їх виснаження, обтяження міст непосильними боргами, а також поспішним відчуженням цінного міського майна та неощадливе використання коштів⁴⁸. Як виявилось, служіння місту потребувало не лише моральних якостей, а й «... известного умственного развития» гласних⁴⁹. Отже слід було запровадити відповідальність за посадові проступки і злочини, унеможливити отримання голови та членам управ значних за розміром жалувань⁵⁰.

Міське положення 1892 р. було покликане ліквідувати вади попереднього шляхом поліпшення складу виборців. Замість незаможних та малоосвічених, які не виявляли активності і під час виборів, і у званні гласних, та найбільше піддавалися маніпулюванню з боку забезпечених виборців, вводилися представники місцевих державних установ, наймачі квартир та пенсіонери. Було також підвищено розмір майнового цензу (не менше 1,5 тис. руб. для губернських міст), ліквідовано один із шляхів маніпулювання голосами виборців через надання довіреностей представникам від установ, товариств, компаній, монастирів і церков. Змінювалася соціальна палітра виборчого корпусу через позбавлення права участі у громадському управлінні духовенства, що було продовженням загальної політики секуляризації суспільного життя у державі. Що стосувалося

частки обраних гласних з нехристиян, то вона зменшилася з 1/3 до 1/5⁵¹. Отже, по суті, якщо раніше право голосу мали всі платники податку, то за новим Положенням коло виборців звузилося до заможних жителів міста: промисловців, купців першої і другої гільдії та домовласників. Зросла роль губернатора, який відтепер схвалював та звільняв членів управи і на якого покладалася відповідальність за вчасне ознайомлення містян із списками виборців. Як і підвищувалася роль резерву — число кандидатів — повинно було становити не менше 1/5 від усіх гласних думи. Уточнювався термін подачі списків на схвалення губернатору (не більше двох діб), а також ішлося про позбавлення участі у виборах осіб, які перебували під гласним наглядом поліції. Для скорочення часу виборів на зміну соціально-категорійному поділу запроваджено територіальний. Процедура голосування змін не зазнала.

Підготовка до виборів у Києві за новим Положенням почалася із складання списків виборців, чим зайнялася оціночна комісія управи, яка повинна була їх покласти на стіл губернатору 1 жовтня 1892 р.⁵² Підготовлені списки, в яких налічувалося 2208 виборців, губернатор 23 листопада не схвалив тому, що для розрахунку було взято не вартість нерухомого майна за оцінкою, визначеною для сплати збору, а її відносну вартість (чистий дохід з капіталізацією у 20%)⁵³. Генерал-губернатор підтримав це рішення, бо вважав, що виборчі списки склалися довільно, на основі простого арифметичного підрахунку. Не враховувалося, що за останні 20 років вартість нерухомого майна постійно зростала, особливо інтенсивно у 1878–1884 рр. — з 12 тис. 980 руб. до 15 тис. 453 руб. Аби підготувати нові списки дума обрала іншу комісію у складі Проценка, Демочані, Яценка, Рустицького, Войтенка, Фоломіна, Титовича, яка впродовж п'яти місяців, незважаючи на відмови деяких із них, займалася цією роботою і 20 травня 1893 р. таки їх підготувала. На разі виборчим правом могли скористатися 2542 мешканці Києва. Затвердити списки з першого разу дума не могла, бо на засідання 3 вересня прийшли не усі гласні. Крім того, тепер багато виборців, на відміну від попередніх років, скаржилася на заниження оцінки нерухомого майна, що позбавляло їх виборчого права. Кожна скарга була розглянута управою з поясненнями, що дані про вартість нерухомого майна бралися у старшого нотаріуса Київського окружного суду. Управа мотивувалася позицією голови С.М. Сольського, який був переконаний, що збільшення числа виборців шляхом завищення оцінки майна сприятиме зростанню серед них дрібних власників, «...которые, не обладая достаточным пониманием истинных интересов городского общества, создают широкую арену для происков и интриг отдельных лиц для достижения собственных выгод». На його бачення, за роки існування міського самоврядування Києва лише декілька осіб по-справжньому переймалися інтересами міста⁵⁴. До таких той же С.Г. Ярон відніс гласних: Є.І. Афанасєва, Г.Д. Сидоренка, М.П. Фабриціуса, В.М. Ніколаєва, Є.П. Шлейфера, В.М. Проценка, Д.І. Піхна, М.П. Добриніна⁵⁵. Як і раніше, були і традиційні скарги тих, хто не потрапив у число виборців через зміну власності, спорудивши нові будинки, неоформлення набуття російського підданства, непогашення недоїмок, через неоцінку майна, який завадив спалах холери у липні

1892 р., неточності у прізвищах та внесення померлих у списки. Деякі з киян вважали, що дума спеціально затримує запровадження нового Положення, аби не займатися нагальними справами міста, зокрема оздоровленням — фільтруванням питної води, благоустроєм міських околиць, антисанітарія яких постійно загрожувала черговим спалахом вірусних хвороб. Жителі Куренівки і Пріорки вимагали приєднання до Плоської дільниці, бо на їх території були розташовані заводи і фабрики, а вулиці не освітлювалися, хоча саме вони постачали місто овочами та фруктами, проте не мали права обрати свого представника у думу. Однак аргументів виявилось замало і виборці Куренівсько-Пріорської частини міста були приєднані до Лук'янівської виборчої дільниці. Поіменні списки друкувалися значним накладом, аби з ними могли ознайомитися якнайбільше виборців⁵⁶. Впадає у вічі, що скарг було більше і їх подавали колективно (від 3–5 до 53 осіб), що свідчило про зростання розуміння власної участі у налагодженні життя міста. Внаслідок чисельності звернень управа продовжила на місяць внесення змін про розміри власності і відповідно — оціночного збору. Наступним етапом стало оголошення дат виборчих зібрань по усіх восьми дільницях — 16–18, 20–21, 28–30 грудня 1893 р. Однак киян-виборців ці дати не зовсім влаштовували через підготовку до Різдв'яних святків, під час яких багато з них були зайняті торгівлею, а тому пропонувалося перенести їх з грудня на січень 1894 р.⁵⁷ Але дума була налаштована провести вибори таки в цьому році і через поліцію кожен виборець отримав іменний конверт із запрошенням взяти участь у виборах, і домовласники розписувалися про ознайомлення з часом проведення виборів.

Уже перші вибори 1893 р. у Києві за новим Положенням зменшили число містян із правом голосу порівняно з 1887 р. вдвічі. Подібна тенденція збереглася й при наступних виборах (див. табл. 11). Якщо у Києві їх число зменшилося удвічі, то в Одесі та Санкт-Петербурзі — втричі, у Москві — в чотири рази⁵⁸. На таку відмінність вплинув мінімальний розмір майнового цензу для обох столичних міст у 3 тис. руб.⁵⁹ Проте вибори виявилися більш продуктивними щодо активності виборців, яка зросла з 25% до 40% (явка 1893 р. становила 909 при загальній чисельності виборців 2281 особа). Завдяки запровадженню дільниць виборці не витрачали, як раніше, багато часу на процедуру голосування.

За Положенням 1892 р. у губернських містах число гласних могло складати від 48–80 осіб. У разі їх «недобору» за розпорядженням міністра внутрішніх справ число гласних поповнювалося за рахунок членів думи попереднього скликання із тих, хто отримав більшість голосів⁶⁰. На виборах 1893 р. у Києві було обрано, як і раніше, 72 гласних, з яких 23 вже мали досвід роботи в думі, решта — обрані вперше⁶¹. Серед тих, кому кияни не раз довіряли владу в місті були такі авторитетні люди, як Анатолій Гудим-Левкович і Євген Стороженко, представники давніх шляхетських родів; Михайло Дегтярьов, з купецької родини будівельників-старовірів; Федір Терещенко, цукрозаводчик; Микола Чоколов, горілчаний магнат та інші.

Випробування чекали думу напередодні і під час подій 1905–1907 рр., які радикально вплинули на вибори у травні–червні 1906 р. Число гласних «лівого»

спрямування нараховувало 42 особи, серед яких переважали ті, хто багато виступав на мітингах, обіцяючи забезпечити Київ артезіанською водою, поліпшити його санітарний стан та враховувати побажання і вимоги домовласників. Дума багато уваги звертала на загальнополітичні питання, такі як ставлення до страйків і демонстрацій, надання євреям виборчих прав, запровадження восьмигодинного робочого дня. Менше уваги приділялося міському господарству, яке почало занепадати⁶². Актуалізувалося питання виборчих прав самих киян, про що заявляли гласні голові думи, вимагаючи зменшити розмір вартості нерухомого майна і переглянути принципи його розрахунку (з 10% до 3–6% чистого доходу) аби право голосу отримали якомога більше містян. У цьому разі чисельність виборців зростає з 2 до 7 тис. осіб. Тим більше, що на той час до перегляду виборчих прав уже приступили в Одесі та Москві⁶³.

Таким чином, бачимо, що міські Положення 1870 і 1892 рр. у Києві, в основному, були реалізовані. Водночас практика їх втілення виявила, що не всі демократичні принципи спрацьовували на місцевому ґрунті. Тривала монополія самодержавної влади сформувала пасивне місцеве суспільство, яке, навіть отримавши виборче право, не могло ним скористатися через брак політичної зрілості. Високий податковий ценз за першим законодавчим актом, і майновий за другим, призвів до того, що виборці у Києві становили спочатку 3%, а згодом 1% від загального числа містян. При цьому одна частина, переважно з незможних киян, залишалася пасивною на виборах, і не скористалася своїм правом обрати власних представників до думи. Інша, заможніша, набувши владу у місті, використовувала її не за призначенням, а для власного збагачення. Лише кілька осіб з усього корпусу гласних, переймалися загальноміськими інтересами, прагнувши поліпшити благоустрій Києва. Реформою 1892 р. верховна влада вирішила змінити міське законодавство аби гласними стали освічені кияни, представники розумової праці, позбавивши виборчих прав менш забезпечених містян, оскільки тими найчастіше маніпулювала заможна верхівка. Влада відкинула можливість їх участі в управлінні містом і не займалася правовою культурою широкого загалу. Держава вдалася до нарощування власного контролю та вдосконалення законодавства, що далеко не завжди сприяло зростанню самоврядних практик у міському управлінні. Водночас була вдосконалена виборча процедура, шляхом заміни соціально-категорійного принципу територіальним.

Таблиця 1

Розподіл киян за віросповіданням на 1874 р.⁶⁴

Віросповідання	Число			Відсоток до загальної чисельності		
	чоловіків	жінок	всього	чоловіків	жінок	всього
1	2	3	4	5	6	7
Православні	56 270	42 428	98 698	78,32	76,58	77,48
Іудеї	7351	6452	13 803	10,23	11,65	10,85

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
Католики	5756	4653	10 409	8,01	8,40	8,18
Протестанти	1503	1237	2740	2,09	2,23	2,15
Старообрядці	681	501	1182	0,95	0,90	0,93
Караїми	100	54	154	0,14	0,10	0,12
Єдиноверці	89	56	145	0,12	0,10	0,11
Мусульмани	70	16	86	0,10	0,03	0,07
Уніати	25	6	31	0,03	0,01	0,02
Язичники	3	—	3	—	—	—
Всього	71 848	55 403	127 251	100	100	100

Таблиця 2

Станово-професійний розподіл киян на 1874 р.⁶⁵

Станово-професійність	Тис. осіб	%
Міщани	41,421	32,6
Військові чини	29,451	23,4
Привілейовані стани	24,619	19,4
Селяни	22,342	17,6
Купці	4,362	3,4
Інші	2,607	2
Іноземці	2,449	1,9
Всього	127,251	100

Таблиця 3

Розподіл киян за грамотністю на 1874 р.⁶⁶

Стать	Число			Відсоток до загальної чисельності		
	чоловіків	жінок	всього	чоловіків	жінок	всього
Грамотні	32 451	15 228	47 679	45,23	27,50	37,50
Напівграмотні	5439	3213	8652	7,57	5,80	6,81
Неграмотні	33 869	36 935	70 802	47,20	66,70	55,69
Всього	71 757	55 376	127 133	100	100	100

Таблиця 4

Відомості про виборців за 1871–1879 рр.⁶⁷

Роки виборів			1871	1875	1879
Загальна чисельність виборців			3222	2632	4157
Явка на вибори			557	730	1047
Відсоток тих, хто з'явився на вибори до всіх виборців			17%	28%	25%
З'явилися на вибори	Привілейовані стани	Загальна чисельність виборців	1716	1048	1609
		Чисельність виборців, що з'явилися на вибори	105	255	488
	Непривілейовані стани	Загальна чисельність виборців	1506	1584	2548
		Чисельність виборців, що з'явилися на вибори	126	478	559
Виборців, що не взяли участь у голосуванні			2665	1899	3110
Не з'явилися на вибори	Привілейовані стани	Загальна чисельність що не з'явилися на вибори	1285	793	1705
	Непривілейовані стани	Загальна чисельність виборців, що не з'явилися на вибори	1380	1106	1405

Таблиця 5

Склад і чисельність виборців за 1871–1887 рр.⁶⁸

Рік виборів	Число містян з правом голосу				Число містян, що взяли участь у голосуванні			
	1 кат.	2 кат.	3 кат.	Всього	1 кат.	2 кат.	3 кат.	Всього
1871	96	532	2594	3222	56	141	360	557
1875	98	350	2184	2632	80	150	500	730
1879	135	511	3511	4157	110	250	687	1047
1883	96	446	3352	3894	90	242	415	757
1887	117	541	5050	6416	95	195	715	1005

Таблиця 6

Склад виборців за 1887 р.⁶⁹

Категорії виборців	Дворяни та чиновники	Духовні звання	Ліберальні професії			Купці та почесні громадяни	Міщани	Селяни	Солдати	Іудеї	Інші	Заклади	Всього
			Доктори	Аптекарі	Адвокати								
1-а	37	-	2	-	1	36	1	-	-	23	7	10	117
2-а	208	11	12	4	-	94	17	8	1	91	63	32	541
3-а: 1 група	324	24	9	3	-	91	67	14	7	9	96	6	650
2 група	292	18	3	2	3	97	126	25	29	15	96	9	715
3 група	141	14	1	-	-	143	123	30	32	3	86	7	582
4 група	177	22	1	-	-	27	245	43	68	1	105	11	700
5 група	112	14	-	-	1	16	310	58	96	3	97	23	730
6 група	91	11	-	-	2	21	860	138	309	11	227	3	1673
Всього	1382	114	28	9	9	525	1749	316	542	156	777	101	708

Таблиця 7

Чисельність виборців та їх активність у голосуванні за 1893–1906 рр.⁷⁰

Дільниці	1893 р.		1898 р.		1902 р.		1906 р.	
	Число містян з правом голосу	Проголосувало	Число містян з правом голосу	Проголосувало	Число містян з правом голосу	Проголосувало	Число містян з правом голосу	Проголосувало
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Старокиївська	634	256	709	314	625	307	727	280
Либідська	406	168	563	194	453	191	522	201
Подільська	311	85	377	114	293	121	314	134
Плоська	206	87	311	138	251	134	216	142
Бульварна	157	90	245	115	191	92	186	69
Луканівська	294	133	450	164	390	187	470	253

Закінчення таблиці 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Печерська	115	41	145	52	125	66	134	46
Палацова	158	49	207	69	196	84	258	100
Всього	2281	909	3007	1160	2524	1182	2827	1225
% явки виборців	100	39,8	100	38,5	100	46,8	100	43,3

Таблиця 8

Розподіл киян за віросповіданням на 1897 р.⁷¹

Віросповідання	Число			Відсоток до загальної чисельності		
	чоловіків	жінок	всього	чоловіків	жінок	всього
Православні	102 745	85 190	187 935	76	76	75,86
Гудеї	16 847	14 954	31 801	12,5	13,3	12,84
Римо-католики	10 054	9176	19 230	7,4	8,1	7,76
Лютерани	2302	2155	4457	1,7	1,2	1,82
Магометанці	1690	69	1759	1,2	0,6	0,71
Старообрядці	1083	752	1835	0,8	0,6	0,7
Інші	402	304	706	0,4	0,2	0,31
Всього	135 123	112 600	247 723	100	100	100

Таблиця 9

Розподіл киян за грамотністю на 1897 р.⁷²

	Число			Відсоток до загальної чисельності		
	чоловіків	жінок	всього	чоловіків	жінок	всього
Грамотні	85 575	51 619	137 194	63,3	46	55
Неграмотні	49 548	60 981	110 529	36,7	54	45
Всього	135 123	112 600	247 723	100	100	100

Станово-професійний розподіл киян на 1897 р.⁷³

	Тис. осіб	%
Міщани	97,801	39,2
Селяни	96,985	39,1
Привілейовані стани	31,309	12,7
Інші звання	8,490	3,6
Купці	5,064	2,1
Іноземці	4,302	1,7
Духовенство	3,772	1,6
Чисельність Києва	247,723	100

Відносне число виборців до усього населення Києва⁷⁴

Рік	1871	1875	1879	1883	1887	1893	1898	1902	1906
Населення Києва (тис. осіб)	80	127,3	188,5	154,5	170	188,5	253	290,4	332,8
Число виборців	3222	2632	4157	3894	6416	2281	3007	2524	2827
%	4	2	2,2	2,5	3,7	1,2	1,2	0,8	0,8

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- ¹ Києвлянин. — 1870. — 10 ноября.
- ² Там же. — 1870. — 19 и 26 ноября; 3, 17, 22 декабря.
- ³ [Конисский А.Я.] Обзор деятельности городской думы за 1871–1882 гг. — К., 1883. — С. 1: «В агитации самое деятельное участие приняли профессора университета; агитация не ограничивалась “сходками”, совещаниями и т.п., но она была значительно усилена публичными лекциями профессора Н.К. Рененкамфа!».
- ⁴ Накануне городских выборов // Киевский вестник. — 1871. — 8 января.
- ⁵ Чубинский П. Обзор данных о населении города Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 года // Записки Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества. — Т. 2. — К.: Типография М.П. Фрица, 1875. — С. 187–218.
- ⁶ Державний архів міста Києва (Держархів м. Києва), ф. 163, оп. 39, спр. 237, арк. 1–41.
- ⁷ Киевский вестник. — 1870. — 16 декабря.
- ⁸ Києвлянин. — 1870. — 26 сентября; Берендтс Э.Н. Связь судебной реформы с другими реформами императора Александра II и влияние её на государственный и общественный быт России. — Петроград: Сенатская тип., 1915. — С. 108.

- ⁹ Києвлянин. — 1870. — 24 ноября.
- ¹⁰ Паровоз. — 1870. — 23 декабря.
- ¹¹ Києвлянин. — 1879. — 24 февраля.
- ¹² Там же. — 1875. — 15 января.
- ¹³ Там же. — 1879. — 6, 13, 25 января.
- ¹⁴ Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 39, спр. 237, арк. 1–41; Києвлянин. — 1879. — 6 февраля.
- ¹⁵ Горбачев В.П. Городская реформа 1870 года в Украине. — Донецк, 2008. — С. 78; Протокол № 5 Киевской городской думы. — 1880. — [Б/м, б/г]. — С. 152.
- ¹⁶ Києвлянин. — 1879. — 15 февраля.
- ¹⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 103, спр. 81, арк. 26 зв.–30.
- ¹⁸ Известия Киевской городской думы. — 1880. — 1 марта. — С. 8–9.
- ¹⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 103, спр. 81, арк. 32–34 зв., де зазначено «...как выборы гласных так и членов управы настолько удовлетворительны, что не представляют желать лучшего».
- ²⁰ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). — Собрание 2-е. — СПб., 1875. — Т. 47. — 1872. — № 51 469.
- ²¹ Державний архів Київської області (Держархів Київської обл.), ф. 9, оп. 1, спр. 673, арк. 12–18, зокрема скарги кількох домовласників у 1883 р. на чисельні порушення при складанні списків виборців, способів їх публікації, категорійного поділу.
- ²² Там само, спр. 50, арк. 1–7, де йшлося про різну кількість голосів, поданих за кандидатів Антоновича, Борисова, Балашова.
- ²³ Там само, спр. 48, арк. 10.
- ²⁴ Паталеев А.В. Старый Киев: из воспоминаний Старого Грешника. — К.: Либідь, 2008. — С. 63–65. Цій ситуації була присвячена байка, яка стала популярною у місті.
- ²⁵ Києвлянин. — 1879. — 8 и 13 марта; по дві скарги надійшло від 2 та 3 категорій виборців.
- ²⁶ Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 39, спр. 298, арк. 9; так вчинив купець першої гільдії Самуїл Рацина на виборах 1887 р.; Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 1, спр. 240, арк. 1–2, подібною була ситуація з рабином Євсеем Цукерманом, котрого виключили із складу гласних через невчасну подачу торгових документів.
- ²⁷ Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 1, спр. 501, арк. 16, 41–41, 68–69, 102–103.
- ²⁸ Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 39, спр. 237, арк. 87.
- ²⁹ Києвлянин. — 1883. — 2 февраля.
- ³⁰ Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 39, спр. 298, арк. 102–107; ситуацію змінила смерть гласного І.І. Зейферта, місце якого і обійняв М.І. Сливак.
- ³¹ Еремеев С.Т. Киев и его Городовое положение. — К., 1874. — С. 28.
- ³² Києвлянин. — 1871. — 16 января.
- ³³ Еремеев С.Т. Указ. соч. — С. 30; Києвлянин. — 1871. — 21 октября.
- ³⁴ Еремеев С.Т. Указ. соч. — С. 29; таку ж оцінку їм дав і гласний Олександр Кониський: [Конисский А.А.] Указ. соч. — С. 4.
- ³⁵ Києвлянин. — 1871. — 16 февраля.
- ³⁶ Дитятин И.И. К истории Городового положения 1870 г. // Юридический вестник. — 1885. — Кн. 3. — С. 414.
- ³⁷ ПСЗ. — Собрание 2-е. — СПб., 1875. — Т. 47. — 1872. — № 50480.
- ³⁸ Києвлянин. — 1871. — 28 января и 9 февраля.
- ³⁹ Києвлянин. — 1871. — 6 февраля; у формулярному списку зазначалося, що П.П. Демидов. володів нижньотагільськими гірничовидобувними заводами у Пермській

губернії, 638 тис. десятин землі з золотими і платиновими копальнями, з мідними та залізними рудниками, 50 десятин землі у Криму, два кам'яні будинки у Петербурзі та один у Москві, 5400 десятин землі у Київській губернії (Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 136, № 77, арк. 1–2).

⁴⁰ Протокол №16 Киевской городской думы. — 1872. — [Б/м, б/г]. — С. 5.

⁴¹ Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 58, спр. 148, арк. 1–7.

⁴² Киевлянин. — 1879. — 22 марта.

⁴³ Протокол № 5 Киевской городской думы. — 1879. — [Б/м, б/г]. — С. 76–77.

⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 560, спр. 150, ч. 1, арк. 97.

⁴⁵ Там само, арк. 102.

⁴⁶ Там само, арк. 193 зв.–194.

⁴⁷ *Ярон С.Г.* Киев в восьмидесятых годах. Воспоминания старожила. — К., 1910. — С. 80, 83, 85.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 560, спр. 150, ч. 1, арк. 107.

⁴⁹ Там само, арк. 102 зв.–103.

⁵⁰ Там само, арк. 12, 22, 27, 55, 65. Київський міський голова М.К. Ренненкамфф отримував 4200 руб., а члени управи 3 тис. руб. (Держархів Київської обл., ф. 163, оп. 39, спр. 40, арк. 5); С.М. Сольський — 6200 руб. (*Ярон С.Г.* Указ. соч. — С. 78).

⁵¹ ПСЗ. — Собрание 3-е. — СПб., 1895. — Т. 12. — № 8708. — С. 430–456. — Ст. 44; *Горбачев В.П.* Реализация избирательных прав по Городской реформе 1892 года в Украине // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2012. — № 3. — С. 33–40.

⁵² Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 8, спр. 114, арк. 4.

⁵³ Там само, спр. 2 б, арк. 284.

⁵⁴ Там само, спр. 114, арк. 58.

⁵⁵ *Ярон С.Г.* Указ. соч. — К., 1910. — С. 90.

⁵⁶ Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 8, спр. 114, арк. 9, 53, 104, 210; спр. 2 б, арк. 287 зв.

⁵⁷ Киевлянин. — 1893. — 5 декабря; Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 8, спр. 114, арк. 241.

⁵⁸ *Писарькова Л.Ф.* Городские реформы в России и Московская дума. — М., 2010. — С. 192; Одесса 1794–1894 гг. — Одесса, 1895. — С. 101; Петербургская городская дума 1846–1918 гг. — СПб., 2005. — С. 56.

⁵⁹ ПСЗ. — Собрание 3-е. — СПб., 1895. — Т. 12. — № 8708. — Ст. 24.

⁶⁰ Там же. — Ст. 54, 56; Така ситуація склалася на виборах до Петербурзької думи у 1893 р., коли 54 гласних були взяті з попередньої каденції (Петербургская городская дума 1846–1918 гг. — С. 58).

⁶¹ Киевлянин. — 1894. — 11 января.

⁶² *Ясногурский Ф.Н.* Характеристика деятельности киевского общественного управления за истекшее четырехлетие 1906–1910 гг. — К., 1910. — С. 20, 23, 26.

⁶³ ІР НБУВ, ф. 66, № 244, арк. 3.

⁶⁴ *Чубинский П.* Указ. соч. — С. 187–218.

⁶⁵ Там же.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 39, спр. 211.

⁶⁸ Там само, спр. 237, арк. 1–41; спр. 298, арк. 2.

⁶⁹ Таку таблицю запропонував: Киевлянин. — 1887. — 11 февраля.

⁷⁰ Таблицю складено за: Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 26, спр. 45.

⁷¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Киевская губерния. Т. 16. — СПб.: Изд-во Центрального статистического комитета МВД, 1904. — С. 1–310.

⁷² Там же.

⁷³ Там же.

⁷⁴ Таблицю складено за книгою: Канализация Киева 1894–1994 гг. — К., 1994. — С. 84–86; число виборців і відсоток підраховано автором.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2013.

КИЕВСКАЯ ГОРОДСКАЯ ДУМА: ИЗБИРАТЕЛИ, ГЛАСНЫЕ И ВЫБОРНЫЕ ПРАКТИКИ (1871 г. — начало XX в.)

В статье исследуется введение в практику городских положений 1870 и 1892 гг. в Киеве. Анализируется численность избирателей, их социальное происхождение и активность. Определены ключевая роль выборов в формировании Городской думы и мотивации власти по совершенствованию городского законодательства путем регулирования социального состава гласных.

Ключевые слова: городская дума, управа, выборы, гласные, самоуправление, городские положения.

KYIV CITY COUNCIL: VOTERS, GLASNIY (DEPUTIES) AND EALECTIVE PRACTICES (1871 — the beginning of XX century)

The article investigates the putting into practice the city regulations of 1870 and 1892 years in Kyiv. There are analyzed the electorate strength, their social origin and activity. There was identified a key role of election in the City Council formation and the power motivation to improve the city legislation by regulation the social structure of glasniy (deputies).

Keywords: City Council, board, elections, glasniy (deputies), the self-government, city regulations.